

ΕΝΑΣ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΝ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΝ
ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΠΙΣΗΣ ΑΓΝΩΣΤΗ ΕΛΑΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ

‘Ο επικήδειος λόγος, που ἔμεινεν ἔως σήμερα ἄγνωστος στοὺς ἐρευνητάς, δημοσιεύτηκεν στὰ ρουμανικὰ σὲ εἰδικὸ μονόφυλλο παράρτημα (ἀρ. 25) τῆς ἐφημερίδος *Vestitorul Românesc*, τῆς 1 Ἀπριλίου 1847¹. Οἱ συγγενεῖς τοῦ Χριστοπούλου, δηλαδὴ ἡ γυναίκα του καὶ ὁ μοναχογιός του, βλέποντας ὅτι ὁ τύπος δὲν ἔγραψεν τίποτα γιὰ τὸν ἐκλεκτόν τους νεκρόν², συλλογίστηκαν νὰ δημοσιεύσουν τὸν ἐπικήδειον λόγον, που ἔγραψεν ὁ πρωτοσύγκελλος Διονυσίος, στὸν ὁποῖον προσέθεσαν καὶ τὸ ἐπίγραμμα ποὺ συνέθεσεν ὁ Χριστόπουλος, γιὰ νὰ χαραχθῇ στὴν πλάκα τοῦ τάφου του, καθὼς καὶ μερικοὺς ἄλλους στίχους, ποὺ ἔγραψε κάποιος ἀνώνυμος φίλος του, γιὰ νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν θλιβερὰν τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα.

1. Στὰ 1957, δταν εἶχαν συμπληρωθῆ 110 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ, δημοσίευσα μιὰ μελέτη γιὰ τὴν Νομοθεσίαν τοῦ Καρατζᾶ, ποὺ εἶχεν συντάξει ὁ Χριστόπουλος, ὁ ὁποῖος ἦταν μεγάλος νομομαθής, καὶ ἐκεῖ ἀνέφερα γιὰ πρώτη φορά τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ πρωτοσύγκελλου Διονυσίου. Βλ. *N e s t o r C a m a r i a n o*, *Despre noua ediție critică a leguiurii Caragea* (Γιὰ τὴν νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Νομοθεσίας τοῦ Καρατζᾶ), στὸ περιοδικό *Studii X*(1957), σ. 181. Δέν γνωρίζω ἂν σ' αὐτὸ τὸ διάστημα δημοσίευσε στὴν ‘Ἐλλάδα κανεὶς τὸν ἐπικήδειον αὐτὸν λόγον, καὶ γι' αὐτὸ ἀπεφάσισα νὰ τὸν δημοσιεύσω καὶ νὰ τὸν κάμω γνωστὸν οτοὺς ‘Ἐλληνας ἐρευνητάς.

2. Ὁ Ρουμάνος κλασσικὸς ποιητής Grigorie Alexandrescu, ὁ ὁποῖος, δπῶς εἶναι γνωστόν, ὑμνησεν τοὺς ἥρωες τοῦ Δραγατσανίου, δημοσίευσε λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χριστοπούλου, στὶς 16 Φεβρουαρίου 1847, μίαν μετάφρασιν στὰ ρουμανικὰ τοῦ ποιήματος τοῦ Χριστοπούλου *Oi sîntrorpoi*, καθὼς καὶ ἔνα σημείωμα γιὰ τὸν νέον Ἀνακρέοντα τῆς Ἐλλάδος. Ὁ Alexandrescu δὲν ὑπογράφει τὸ σημείωμα, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι εἶναι γραμμένον ἀπὸ αὐτόν, δπῶς θὰ ἀποδείξωμεν μὲ ἄλλην εὑκαιρίαν. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Ρουμάνος ποιητής γράφει σχετικὰ γιὰ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοπούλου: «‘Ο συγγραφεὺς αὐτῶν τῶν στίχων δὲν ζῇ πιά. Ο γέρων λογοθέτης Χριστόπουλος ἐγκατέλειψε τὴν ζωὴν τὸ περασμένο καρναβάλι καὶ οὕτε μιὰ ἀπὸ τὶς ρουμανικές ἐφημερίδες, οἱ ὁποῖες δημοσιεύουν τοὺς καταλόγους τῶν ταξιδιωτῶν, ποὺ εἰσέρχονται καὶ ἔξερχονται ἀπὸ τὴν πόλιν, δὲν βρῆκεν εὐλογὸν νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ πέρασμα στὴν αἰώνιότητα αὐτοῦ τοῦ γνωστοῦ ταξιδιώτου. ‘Ἡ λησμοσύνη δμως αὐτὴ δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ κατέχῃ μιὰν σπουδαίαν θέσιν στὴν Ἐλληνικὴν λογοτεχνίαν’» βλέπε *Album și înțificu și litterar*, I(1847), ἀρ. 2, 16 Φεβρουαρίου, σ. 14.

Δίδομεν παρακάτω, σὲ ἑλληνικὴν μετάφρασιν, τὸ κείμενο τοῦ λόγου τοῦ πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, διότι οἱ Ἑλληνες ποὺ γνωρίζουν τὴν ρουμανικὴν εἰναι πολὺ δλίγοι, καθὼς καὶ δλους τοὺς στίχους ποὺ συνοδεύουν τὸν ἐπικήδειον:

Ἄργος ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμωτάτου πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, διευθυντοῦ τοῦ Σεμιναρίου τῆς Ἀγ. Μητροπόλεως, εἰς τὴν ταφὴν τοῦ μέγα - λογοθέτου Ἀθανασίου Χριστοπούλου. Ἔτος 1847, Ἰανουαρίου 20.

«Διὰ τὴν σύνεσιν θὰ τύχω τῆς μεγαλοσύνης μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῆς τιμῆς πρὸ τῶν γερόντων, δοντας ἀκόμη νέος. Οἱ πρίγκιπες καὶ οἱ ἰσχυροὶ θὰ ἐκπλήσσωνται διὰ τὴν σοφίαν μου, καὶ δι᾽ αὐτῆς θὰ κατακτήσω τὴν ἀθανασίαν, καὶ αἰωνίαν μνήμην θὰ ἀφήσω πίσω μου».

(Σοφία, κεφ. Η', στ. 10 κ.é.)

Τοῦτα τὰ λόγια, τὰ ὅποια ἐπρόφερεν αὐτοκράτωρ συνετός, μᾶς διαβεβαιοῦν διτὶ ἡ πραγματικὴ δόξα, ποὺ ἔξασφαλίζουν ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀρετή, ἐπισκιάζει ὅλην τὴν ἄλλην ἀνθρωπίνην δόξαν. Καὶ δόσον οἱ προσπάθειες καὶ οἱ θυσίες διὰ τὴν κατάκτησίν της θὰ εἶναι μεγαλύτερες, τόσον καὶ ἡ δόξα ποὺ τοῦ ἀνήκει μέλλει νὰ εἶναι πιὸ σταθερή.

Ἐνας αὐτοκράτωρ φιλόσοφος, διαποτισμένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, μὲ λαμπρὰν καταγωγήν, ὁ πιὸ πλούσιος, ὁ μεγαλύτερος καὶ συνετώτερος μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, δὲν ὑπερηφανεύετο μήτε διὰ τὴν προέλευσίν του ἀπὸ αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν, μήτε διὰ τὴν δύναμιν, τὰ πλούτη καὶ τὸ μεγαλεῖον του, παρὰ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν, διὰ τῆς ὁποίας λέγει διτὶ τυγχάνει τῆς ἐκτιμήσεως τῶν γερόντων, τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν πριγκίπων καὶ ἴσχυρῶν, καὶ διτὶ μόνον δι᾽ αὐτῆς κατέστη ἀθάνατος.

Ἐὰν κατὰ τὴν κατευόδωσιν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον τοῦ μακαρίτου, ποὺ κείτεται ἐνώπιόν μας, ἥθελα νὰ ἔξάρω μόνον ὅ,τι δὲ κόσμος θεωρεῖ ἀξιέπαινον, πολύτιμον καὶ μεγάλον, ἐὰν ἡμουν ἀναγκασμένος νὰ προτάξω μίαν λαμπράν, ἀλλὰ ὅχι καὶ ἐνάρετον, καταγωγήν, τὰ πλούτη καὶ τὰ ἀξιώματα εἰς τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐπίγειον προκοπήν, τότε ἡ παρουσία μου ἐδῶ θὰ καθίστατο ἄχρηστος καὶ περιττή. Καὶ τί θὰ ἡμποροῦσα νὰ πράξω εἰς παρομοίαν περίπτωσιν; Διότι ἡ λαμπρὰ καταγωγὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἀτομικὸν προσόν τὰ πλούτη ἀποτελοῦν τὶς περισσότερες φορὲς προϊὸν τῆς τύχης· τὰ ἀξιώματα ἔξαρτῶνται ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν κρατούντων καὶ τὸ ἐπίγειον μεγαλεῖον ἀπὸ τὰς ἴδιοτροπίας τοῦ λαοῦ. Καὶ πολὺ εὔκολα ἡμπορεῖ αὐτός, ποὺ σήμερον εἶναι πλούσιος, δοξασμένος καὶ ἴσχυρός, αὔριον

νὰ δυσφημισθῇ καὶ παραμεληθῇ. Ἐλλὰ εἴθε ὅλα αὐτὰ νὰ εἶναι σταθερὰ ὅσον ζῇ ὁ ἄνθρωπος, διότι μὲ τὸν θάνατον χάνονται τὰ πάντα ὡς καπνός. Τίποτα δὲν ἐπιζῆ καὶ ἡ ἀνάμνησίς του καλύπτεται, σμίγει μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον. Μόνον ἡ δόξα, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ στηριζομένη εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης, εἶναι σταθερὰ καὶ ἀθάνατος, ὅντας ἐκ τοῦ Οὐρανίου Πατρός, τὴν πηγὴν τῶν φώτων καὶ τῆς ἀγαθότητος. Θὰ προσπαθήσω, συνεπῶς, νὰ ἀποδείξω ὅτι μόνον αὐτὴ δικαιοῦται τὴν πραγματικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀθανασίαν.

Ἄδιάψευστον ἀπόδειξιν αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ ἀποθανὼν μέγας λογοθέτης Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, διόποιος κείτεται ἐνώπιόν μας, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἔξιστόρησις τοῦ βίου θὰ μὲ βοηθήσῃ νὰ ἀποκαλύψω τὴν ἀλήθειαν, τὴν δόποιαν ἥθελα τονίσει. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Καστορίαν, ἀπὸ γονεῖς ὀρθοδόξους· ὁ πατήρ του ὠνομάζετο Χρῆστος, ἡτοί ιερεὺς τὸ λειτουργημα, καὶ διαφυγὼν ἐκ τῆς πατρίδος του λόγῳ τῶν συνεχίζομένων εἰς αὐτὴν ταραχῶν, ἥλθεν εἰς Βουκουρέστιον μετὰ τῶν δύο υἱῶν του, Ἀθανασίου καὶ Κυριάκου, ὅντων ἀμφοτέρων εἰς τρυφερὰν ἥλικιαν. Ἐκ τούτων ὁ Ἀθανάσιος διεκρίθη περισσότερον διὰ τὴν δεξύτητα τοῦ πνεύματός του, διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προκοπὴν εἰς τὴν μάθησιν, διότι εἰς σύντομον χρονικὸν διάστημα ἔκαμεν μεγάλας προόδους εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ διδασκάλου Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου, ἐδῶ εἰς Βουκουρέστιον.

Ἄφοῦ ἐτελειοποιήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐπέρασεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Βούδας, εἰς Ούγγαρίαν, ὅπου ἐδιδάχθη λατινικά, ιατρικήν, φιλοσοφίαν καὶ ἄλλας ἐπιστήμας. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπέρασεν εἰς τὴν περίφημον Ἀκαδημίαν τοῦ Παταβίου, ὅπου παρηκολούθησεν μαθήματα ιατρικῆς, φυσικῆς καὶ χημείας, ἀλλὰ ἐσπούδασεν ἰδίως τοὺς νόμους, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχεν ὁ μακαρίτης ἰδιαιτέραν κλίσιν καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ἐφανέρωσεν εὐρύτητα γνώσεων. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθεισῶν ἐπιστημῶν, ἐπλούτισεν τὸν νοῦν του μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κλασικῶν Ἑλλήνων, Λατίνων καὶ Ἰταλῶν συγγραφέων καὶ μὲ ποικίλας χρησίμους γνώσεις, καὶ μολονότι δὲν ἐκληρονόμησεν διὰποθανὼν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του πλούτη, ἀξιώματα, τίτλους εὐγενείας, ἢ διδήποτε ἄλλο διὰ τὸ ὁποῖον ἡ μάταιος ἀνθρωπότης τρέφει τόσην ὑπόληψιν καὶ θεωρεῖται προσὸν ἐκεῖ ὅπου τὰ ἀληθινὰ προσόντα ἀπουσιάζουν, οὗτος μὲ τὴν ἐπιμονήν του εἰς τὴν μάθησιν, μὲ τὴν ἀκατάπαυστον μελέτην καὶ μὲ ἀδιακόπους προσπαθείας κατέκτησεν πρῶτα τὸν ἀνεκτίμητον θησαυρὸν τῆς μαθήσεως, διὰ τὸν ὁποῖον λέγει ὁ σοφὸς Σολομών: «Ο πλούτος μηδέν, ὁμοίως οἱ πολύτιμοι λίθοι καὶ ἄπας ὁ χρυσὸς τοῦ κόσμου». Ἡγάπησεν τὴν μάθησιν καὶ ἡκολούθησεν αὐτὴν καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτησεν πλοῦτον καὶ δόξαν, διότι ἡ σοφία αὐτὸς συνιστᾶ.

Νεαρὸς ὅντας διὰποθανὼν, προκάλεσεν διὰ τῆς σοφίας του τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πριγκίπων, διότι μόλις ἀποπεράτωσεν τὰς

σπουδάς του, ἐπέστρεψεν εἰς Βουκουρέστιον, τὴν ἐποχὴν τοῦ ἡγεμόνος Μορούζη. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ἐν λόγῳ ἡγεμὼν ἀναζητοῦσε διαλεκτὸν διδάσκαλον διὰ τοὺς υἱούς του, καὶ ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ ὄποιος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος διδάσκαλος εἰς τὸ ἐδῶ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, τοῦ συνέστησεν τὸν μακαρίτην. Ἀπὸ ὅλους τοὺς σπουδασμένους ἄνδρας ποὺ εὑρίσκοντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς Βουκουρέστιον ὁ διδάσκαλος Λάμπρος ἐδιάλεξεν καὶ ἐσύστησεν αὐτὸν, καὶ δὲν λάθεψεν ὁ σοφὸς διδάσκαλος μ' αὐτὴν τὴν σύστασιν, διότι ὁ φιλόμουσος ἡγεμὼν, γνωρίζοντας τὴν εὐρυμάθειαν τοῦ Ἀθανασίου, τὸν εἶχεν πάντα κοντά του, καὶ, δταν ἐπέρασεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Μολδαβίας, τὸν ἐπῆρεν μαζί του καὶ, ἀφοῦ τὸν ἀνέδειξεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καμιναρίου, τὸν διώρισεν εἰς ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα δικαστικὰ Διβάνια τοῦ Ἰασίου.

"Οσον ἔμεινεν εἰς Ἰασίον, ὁ μακαρίτης κατεγίνετο μὲ τὴν συγγραφὴν πολλῶν χρησίμων ἔργων καὶ ἴδιως μὲ τὴν στιχουργίαν, διαθέτοντας σπάνιον ποιητικὸν τάλαντον.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Μολδαβίας τοῦ ἡγεμόνος Μορούζη, ἐπῆγεν μαζί του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀπηλλαγμένος ἀπὸ ἄλλας ἀσχολίας ἀφωσιώθη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν μελέτην, γράψας πολλὰ διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

"Οταν ἀνέλαβεν τὴν ἡγεμονίαν τῆς χώρας αὐτῆς ὁ ἡγεμὼν Καρατζᾶς, μεταξὺ τῶν ἄλλων μορφωμένων ἀνδρῶν προσέλαβεν καὶ τὸν μακαρίτην, τὸν ὄποιον, ἀφοῦ ἀνέδειξεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτου, διώρισεν πρόεδρον εἰς ἕνα δικαστικὸν Διβάνι.

Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰργάσθη εἰς τὴν ὀνομαστὴν τοῦ Καρατζᾶ Νομοθεσίαν τῆς χώρας, τὴν ὄποιαν, μὲ ἴδικήν του συμβουλήν, διετάχθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Καρατζᾶ νὰ συντάξῃ καὶ ἡ ὄποια χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον εἰς ὅλα τὰ δικαστήρια μαζ.

"Ο χρόνος, ὁ ὄποιος τοῦ ἐπερίσσευεν ἀπὸ τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων του, ἀφιερώνετο ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰς Μούσας. Ἀπόδειξις δι' αὐτὸ ἀποτελοῦν τὰ συγγράμματά του καὶ ἴδιως τὰ Πολιτικά, παράλληλα καὶ τὰ ποιήματά του εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὰ ὄποια δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὑπόδειγμα τοῦ νέου ὑφους καὶ εἰς τὰ ὄποια διακρίνεται ἡ ζωντανὴ ποιητικὴ του φαντασία, οἵ καθαρὲς ἰδέες του καὶ ἡ εὐρυμάθειά του. Ἡ δὲ μνήμη του ὑπῆρξε φαινόμενον σπάνιον καὶ ἄξιον θαυμασμοῦ. Δὲν εἶχεν χρείαν βιβλιοθηκῶν, δπως ἄλλοι πεπαιδευμένοι ἄνθρωποι. Ὁ νοῦς του ὑπῆρξεν βιβλιοθήκη ἐκτεταμένη, κατάμεστος παντὸς εἰδούς ἐπιστημῶν. Καὶ δσον οἱ αἰδνεῖς ἀναδεικνύουν σπανίως παρομοίους ἄνδρας, τόσον ἡ ἀπώλειά των πρέπει νὰ θρηνῆται καὶ ἡ ἀνάμνησίς των νὰ τιμᾶται.

"Ἀποχωρῶν ἐκ τοῦ πολιτικοῦ βίου εἰς τοὺς κόλπους τῆς οἰκογενείας τῆς ἀπαρτιζομένης ἀπὸ τὴν λατρευτὴν σύζυγον καὶ τὸν μοναχογιόν του,

δικαρίτης διῆγεν βίον ἀληθῶς φιλοσοφικόν. Βαθὺς γνώστης τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου καὶ τῶν ματαιοτήτων τῆς ζωῆς, ἵτο πλέον ἀηδιασμένος ἀπὸ τὰ πάντα. Βλέπων διτὶ τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν ὑπόκεινται εἰς τὴν φθοράν, διτὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐγεννήθη πρέπει νὰ ἀποθάνῃ καὶ διτὶ αὐτὸς εἶναι τὸ τέλος πάντων τῶν ζώντων, ἀνέμενεν τὸν θάνατον ἥρεμος, δὲ ὁποῖος θάνατος καὶ ἐνεφανίσθη. Καὶ τὸν ἐπῆρεν ἀπὸ ἀνάμεσά μας εἰς τὸ 76ον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Δικαιώνεται καὶ εἰς τὴν περίπτωσίν του ὁ λόγος τοῦ Κυρίου διτὶ «χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Πειθαρχεῖ, ως ἄπαντες οἱ θνητοί, εἰς τὴν θεῖκὴν αὐτὴν ἀπόφασιν. Ἐπιστρέφει εἰς τὴν γῆν καὶ ἀφήνει ἀπαρηγορήτους τὸν υἱόν, τὴν ἀγαπητὴν σύζυγον καὶ τοὺς φίλους. Θρηνεῖται ὑπὸ δλων τῶν φίλων τῆς ἐπιστήμης. Διότι, δσον χρόνον ἔζη, ἐμεγαλύνθη μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ αἰωνίαν μνήμην κληροδοτεῖ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ἡ καταλυτικὴ χεὶρ τοῦ χρόνου δὲν σέβεται τίποτε εἰς τὸν κόσμον· τὰ θύματά της τὰ βλέπομεν νὰ πίπτουν ὄλόγυρά μας ἀνὰ πᾶσαν ὥραν καὶ εἰς κάθε λεπτόν· τὰ πάντα καταλήγουν εἰς τὸν θάνατον καὶ ἐνταφιάζονται εἰς τὸ μνῆμα τῆς λήθης. Πλήν, ὁ ἀνθρωπος, δστις προσέφερεν εἰς τὴν κοινωνίαν τοὺς καρποὺς τῶν φύτων καὶ τῆς διδασκαλίας του, δστις ἔθρεψεν τὰ πνεύματα μὲ τὰς γνώσεις του, ἐσκόρπισεν τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, ἐξευγένισεν τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν του ἐβοήθησεν τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα, οὕτος εἶναι ἀθάνατος. Ἡ ἀνάμνησίς του μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν καὶ ἡ χεὶρ τοῦ χρόνου δὲν τολμᾶ νὰ τὴν ἀγγίξῃ. Ἡ φημισμένη Βαβυλὼν καὶ ἡ μεγαλόπρεπος Παλμύρα ἔσβησαν ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, καὶ οὔτε τὰ ἵχνη των δὲν διακρίνονται καλά. Πόσοι αὐτοκράτορες πανίσχυροι καὶ ἥρωες ὑπῆρξαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἕως σήμερον καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις ἔχαθη μαζί των! Ἔνω οἱ Ὀμηροι, οἱ Πιθαγόρες, οἱ Σωκράτες καὶ ἄλλοι σοφοί, διαφόρων αἰώνων καὶ τόπων, ζοῦν μαζί μας, τοὺς συμβουλευόμεθα εἰς τὴν μοναξιὰν τῶν οἴκων μας, ἀκολουθοῦμεν τὴν χρήσιμον διδασκαλίαν των, τὰ δνόματά των προφέρονται μετ' ἐπαίνων καὶ σεβασμοῦ εἰς τὰς συγκεντρώσεις μας, καὶ θὰ ζοῦν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων δσον θὰ ὑπάρχῃ ἀνθρωπότης, διότι ἐκληροδότησαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους αἰωνίαν μνήμην.

Ίδού, ἀδελφοί, ἀλήθειες μεγάλης ἀξίας, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ ἐγγίζουν τὴν καρδίαν τῶν θνητῶν, διὰ νὰ ἐνθυμῆται ὁ καθένας διτὶ αὔριον, μετὰ μίαν ὥραν, ἥμπορεῖ νὰ ἀπλωθοῦν ἐπάνω του οἱ παγωμένοι ὄνυχες τοῦ θανάτου, διὰ νὰ τὸν ἀποσπάσουν ἀπὸ τὰς ζωντανὰς ὑπάρξεις καὶ σβήσουν ἀπὸ τὴν μνήμην τῶν ἀπογόνων, ἐὰν τὴν νεότητά του δὲν ἐσημάδευσεν τὸ φῶς τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς σοφίας, καὶ ὃν τὸ γῆρας του ἐστερήθη τὸν στέφανον τῆς ἀρετῆς, ἡ ὁποία εἶναι κόρη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μαθήσεως. Ίδού η στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ εὔγλωττον στόμα τοῦ μακαρίτου, μολονότι βουβόν, μᾶς ἀριθμεῖ καὶ μᾶς δίδει λογαριασμὸν διὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν τοῦ

βίου του, ἀποδεικνῦον ὅτι δὲν τὰ ἔξόδευσεν ματαίως. Καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν δύναται νὰ γνωρίζῃ ὁ ποιοσδήποτε ἀνέγνωσεν τὰ συγγράμματά του καὶ θὰ τὴν γνωρίσουν καὶ οἱ ἀπόγονοι, τιμῶντες τοῦτον κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας, ὡς καὶ ἡμεῖς.

Καὶ τώρα ἐσύ, μοναδικὲ νιέ τούτου τοῦ ἀξιοτίμου ἀνδρός, ἔλα νὰ ἐναγκαλισθῆς τὸν πατέρα σου· δῶσε του τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν· προσπάθησε νὰ κληρονομήσῃς ὅχι μόνον τὴν περιουσίαν του, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρετάς του, διότι τὰ πλούτη εἶναι καρπὸς τῆς τύχης καὶ δὲν προσφέρουν τὴν ἀληθινὴν δόξαν. Μόνον ἡ ἀρετὴ δύναται νὰ ἐπιδείξῃ τοὺς καλοὺς νίοὺς τῶν ἐναρέτων γονέων. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ κι ἀπὸ ἐσένα ὁ μακαρίτης, αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν φίλων του, ποὺ θρηνοῦν μαζί του τὴν ἀπώλειάν του.

Αὐτὸς σήμερον μᾶς ἀποχωρίζεται. Ἐλάτε νὰ ἀποτίσωμεν τὸν ὕστατον φόρον τιμῆς εἰς τὸ λείψανον τοῦ μακαρίτου, δπου, φίλοι, λόγιοι εὐαίσθητοι, προσήλθαμεν νὰ τιμήσωμεν τὴν μνήμην του. Ἄς ἐνώσωμεν τὰς δεήσεις μας μ' ἐκείνας τοῦ ἀγίου κλήρου διὰ τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ, νὰ τὸν συνοδεύσωμεν ὡς τὸν πανέτοιμον νὰ δεχθῇ τὸ σῶμα του τάφον, νὰ χύσωμεν δάκρυον τιμῆς ἐπάνω εἰς τὸ λείψανόν του καὶ νὰ παρακαλέσωμεν τὸν Θεόν νὰ τὸν συγχωρέσῃ».

Μετὰ τὸ ρουμανικὸν κείμενον τοῦ λόγου τοῦ πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, ἀκολουθεῖ τὸ παρακάτω σημείωμα στὴν ἑλληνικήν, τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν ποιός τὸ ἔγραψε:

«Πρὸ χρόνων ὁ μακαρίτης Λογοθέτης Ἀθανάσιος, παιζοντας, ἔτυχε νὰ συνθέσῃ τὸ ἔξῆς δωδεκάστιχον ἐπίγραμμα διὰ τὸν τάφον του, τοῦ ὁποίου τὸ εἰκόνισμα εἶχεν ἀπὸ τὴν φαντασίαν του ἀνεξάλειπτον. Καὶ ἐπειδὴ εὐρέθη κατὰ τύχην εἰς χεῖρας φίλου του, ὁ προσφιλής του κληρονόμος ἐγκρίνει πρὸς μνημόσυνον αἰώνιον τοῦ σεβαστοῦ του πατρὸς ὅχι μόνον εἰς πλάκαν τοῦ τάφου νὰ τὸ χαράξῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦτον λόγον νὰ τὸ καταχωρίσῃ. Περιπλέον, τοῦ δωδεκαστίχου τούτου ἐπιγράμματος τὴν ἔννοιαν ἐκθέτοντας μετὰ ταῦτα (ώς φαίνεται εἰς τὴν τελευταίαν τῶν λυρικῶν του ἔκδοσιν) μὲ περισσοτέραν ἀνάπτυξιν, τὴν ἐκθεσιν αὐτὴν πρὸ περίπου ἔξι μηνῶν τὴν μετασχημάτισεν εἰς ἐπίγραμμα. Χαριζόμενοι δὲ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ἐπιταφίου λόγου, τυπώνομεν συγχρόνως καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀστεῖσμὸν τοῦ ἀστείου ποιητοῦ. Φίλοι του δὲ πάλε, παιζοντας καὶ τὴν ἀστείαν τῆς ἐκθέσεως ἰδέαν, ἀνασκευάζουν τὴν θλιβερὰν τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα.

Ἐπὶ τοῦ τάφου
 Παιθαίνω· τί γεννηοῦμαι;
 Γεννηοῦμαι· τί παιθαίνω;
 Ἄχ! ἄλογη τοῦ κόσμου
 Γεννήτρα, φθάρτρ' ἀνάγκη!
 Μὲ πῆρες τὴν ζωήν μου·
 Μ' ἀφαίρεσες τὸ πᾶν!

Ἀφάνισες τὸ κάλλος
 Τῆς πρώτης μου εἰκόνας·
 Μ' ἐβύθισες στὸ χάος,
 Στὸ ἔρεβος τὸ πρῶτον·
 Ἀνίλεον στοιχεῖον
 Νὰ μ' εἶχες γεννηθῆ!

Ἄλλο τοῦ ἵδιον
 Μοῖρες μου πολυτεχνίτρες,
 Τῆς ζωῆς μας κυβερνῆτρες,
 Τί παιθαίνω, ἀν γεννηοῦμαι;
 Κι' ἀν παιθαίνω τί γεννηοῦμαι;
 Καὶ πῶς τοῦτο τὸ κακόν;

Ἄνθρωπε, ἡ Μοῖρες λέγουν,
 "Οτ' εἰς τοῦτο δὲν σὲ φταίγουν·
 Καὶ αὐτὴν τὴν κωμῳδία
 Σὲ τὴν παίζουν τὰ στοιχεῖα,
 Κατὰ νόμον φυσικόν.

Ζωντανά 'ναι, τρέχουν, σμίγουν·
 Κ' εὐθὺς πάλ' ἐκεῖ ξεσμίγουν.
 Μιὰ συμπλέκουν· μιὰ ξεπλέκουν·
 Καὶ ποτὲ ποσῶς δὲν στέκουν
 "Η σμιγμένα ἢ λυτά.

Ολη τέτοια εἰν' ἐπίσης
 Ή παντάστατή τους φύσις.
 Κ' ἀπ' αὐτὴν λοιπόν, στοχάσου,
 Τρέχ' ἡ γέννα, κ' ἡ φθορά σου,
 Ή ος εἰς δλα τὰ θνητά.

‘Ο σωρός τους ὁ σμιγμένος
 Εἰσ’ ἐσὺ ὁ γεννημένος.
 Κι’ ὁ σωρὸς ὁ ξεσμιγμένος
 Εἰσ’ ἐσὺ ὁ παιθαμένος
 Εἰς ἀδράνειαν σωστήν.

Νόμον ἔχουν ώρισμένον,
 ’Απ’ τὴν φύσιν τους δοσμένον,
 Τ’ ὅτι σήμερα ὑφαίνουν
 Αὔριον νὰ τὸ ξυφαίνουν
 ’Ως τὴν μίαν τὴν κλωστήν.

·Α π ἀ ν τ η σ ι ζ

Καὶ ἂν ἡ Μοῖρες ἡ τὰ στοιχεῖα,
 Σὲ παίζουν τούτην τὴν κωμῳδία,
 Ἐπρεπε τάχα ν’ ἀναστενάξῃς;
 Στιγμὴν καὶ ὥραν ὃχ νὰ φωνάξῃς;
 Ἀπελπισίας δρόμον νὰ τρέχῃς,
 Θανάτου φόβον πάντα νὰ ἔχῃς;
 ’Αδιακόπως ν’ ἀδημονῆς;

“Αν τὰ στοιχεῖα φθείρουν τὸ σῶμα,
 Τὸ διαλύουν, τὸ κάμουν χῶμα,
 Καὶ καθὼς ἥταν εἰς τὴν ἀρχὴν του,
 Τὴν αὐτὴν πάλε παίρνει μορφὴν του,
 Φύσις τους εἶναι πάντα νὰ σμίγουν,
 Καὶ τὰ σμιγμένα νὰ τὰ ξεσμίγουν.
 Πρὸς τί τὸν νοῦν σου νὰ τυραννῆς;

Αὐτὰ τὸ σῶμα, παίζοντας, πλάττουν,
 Κι’ ἀδιαφόρως τὸ μεταπλάττουν,
 Τὸ κερματίζουν, τὸ ἀλλοιόνουν,
 Κι’ ἀπ’ αὐτὸ ἄλλο διαμορφώνουν,
 Τὴν ψυχὴν ὅμως θείαν οὐσίαν
 Δικήν σου μόνην περιουσίαν
 Δὲν ’στὴν ἐγγίζουν, μητ’ ἡμποροῦν.

Καὶ τὴν ἀξίαν, καὶ τόσα ἄλλα
 Τῆς φύσεώς σου καλὰ μεγάλα,

Δὲν τὰ πειράζουν, σῶα τ' ἀφίνουν,
Εἰς τὸν αἰῶνα τέτοια νὰ μείνουν.
Αὐτὰ τὸν νοῦν σου, τὴν μάθησίν σου
Οὐδ' αὐτὴν τέλος τὴν ἀρετὴν σου
Ποσῶς δὲν βλάβουν, δὲν ἀφαιροῦν.

Δι' ὅλα τοῦτα ἄπεχε πλέον,
Καθὼς ἀνήκει εἰς νοῦν γενναῖον,
Στοιχείων ἔργα, τῆς ὕλης λάθη,
Ἄκαταστάτων σωμάτων πάθη,
Ἐνα πρὸς ἔνα νὰ ἔξετάζῃς,
Κ' ἐπειδὴ λυόνουν σὺ νὰ τρομάζῃς,
Τὸν νοῦν νὰ χάνῃς, νὰ δυσφορῇς !

Ἐξεναντίας, τὸ σπάνιόν σου
Μεταχειρίσου κριτήριόν σου,
Τ' ἀθάνατά σου, κι' ἄφθαρτα δῶρα,
Καλὰ νὰ κρίνῃς φρόντισε τώρα.
Κ' ἐπειδ' ἡ σάρκα δὲν εἶναι ἄλλο
Παρ' ἔνας ὅγκος, βάρος μεγάλο.
Δι' αὐτὴν μόνην ν' ἀδιαφορῇς».

Ο πρωτοσύγκελλος Διονύσιος, ποὺ ἔγραψεν τὸν ἐπικήδειον τοῦ Χριστοπούλου, φαίνεται ὅτι ἥταν ἔνας ἀπὸ τοὺς στενοὺς φίλους τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὅποιος τὸν ἐγνώριζεν καλὰ καὶ γι' αὐτὸ μᾶς δίδει ἀρκετές πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Χριστοπούλου. Ο Διονύσιος ἥταν μιὰ ἐξέχουσα φυσιογνωμία ἐκείνην τὴν ἐποχὴν στὴν πρωτεύουσαν τῆς Βλαχίας, καὶ ἔνας ἐκλεκτὸς διανοούμενος μεταξὺ τῶν κληρικῶν τοῦ Βουκουρεστίου. Ο Διονύσιος ἔγραψεν καὶ δημοσίευσεν ἀρκετὰ ἔργα καὶ ἥταν ἔνας μεγάλος βιβλιόφιλος¹.

I. Ο Διονύσιος Ρωμάνο, υἱὸς ἑνὸς φτωχοῦ χωρικοῦ τῆς Τρανσυλβανίας, κατώρθωσεν, μετὰ ἀπὸ πολλές περιπέτειες καὶ δυσκολίες, νὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ φθάσῃ καθηγητής, πρωτοσύγκελλος, διευθυντής τοῦ Κεντρικοῦ Σεμιναρίου τοῦ Βουκουρεστίου καὶ στὸ τέλος νὰ ἀνέβῃ στὸν θρόνον τῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ Μπουζαίου, ἀφοῦ ἔζησεν μερικὰ χρόνια κοντά στὸν Ἑλληνα ἐπίσκοπον Ἰλαρίωνα τοῦ Μπουζαίου, ὁ ὅποιος, καθὼς γνωρίζομεν, ἐπαιξεν σπουδαῖον ρόλον στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ο Διονύσιος ἥταν καὶ ἔνας μεγάλος βιβλιόφιλος καὶ ἀφησεν πλούσια βιβλιοθήκη, μὲ πολλὰ ἔλληνικά βιβλία καὶ 45 ἔλληνικά χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὅποιών βρίσκεται ἔνα ποὺ περιέχει τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ σπαθάρη Μιλέσκου μὲ τὸν πατριάρχην Τεροσόλυμων Δοσίθεον καὶ ἄλλο μὲ τάς νουθεσίας τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν υἱόν του Κωνσταντίνον· βλ. I o a n L u p u, Epi-

"Ο έπικήδειος λόγος τοῦ Διονυσίου ἔμεινεν ἄγνωστος ὅχι μόνον στοὺς ιστορικοὺς καὶ λογοτέχνας, Ρουμάνους καὶ Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ στὸν Νικόλαον Καζακλῆν Κορυτζᾶν, ποὺ ἔγραψεν καὶ δημοσίευσεν στὰ 1853, δηλαδὴ ἔξι χρόνια μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοπούλου, μιὰν πλούσιαν καὶ πολύτιμην βιογραφίαν τοῦ Μακεδόνος ποιητοῦ¹.

Ο λόγος τοῦ Διονυσίου περιέχει ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις, γραμμένες γιὰ πρώτην φοράν, ἀπὸ ἔνα διανοούμενον, ποὺ γνώρισεν τόσον τὸν ποιητήν, ὅσον καὶ τὰ ἔργα του. Λοιπόν, πρῶτος ποὺ ἔγραψεν γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὶς σπουδὲς τοῦ Χριστοπούλου δὲν εἶναι ὁ Ἑλληνας Νικόλαος Κορυτζᾶς, παρὰ ὁ Ρουμάνος Διονύσιος Ρωμάνο, ποὺ ἀγάπησεν πολὺ τὸν Ἑλληνα ποιητήν. Παραβάλλοντες τὰ γραφόμενα τῶν δύο βιογράφων τοῦ Χριστοπούλου, βλέπομεν ὅτι διαφέρουν πολὺ λίγο. Ο Διονύσιος γράφει ὅτι ὁ Χριστόπουλος πέθανε σὲ ἡλικία 76 ἑτῶν, ὥστε γεννήθηκε στὰ 1771, ἐνῷ ὁ Κορυτζᾶς δίδει ἔτος γεννήσεως τὸ 1772, μιὰ διαφορὰ ἐνὸς ἔτους. "Οσο γιὰ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ, ὁ Κορυτζᾶς μᾶς λέγει ὅτι «ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέος στοὺς 1847 Ἰανουαρίου 29». Ο Κορυτζᾶς λανθάνει, γιατὶ ὁ Χριστόπουλος δὲν πέθανε στὶς 29 Ἰανουαρίου παρὰ στὶς 19 καὶ στὶς 20 Ἰανουαρίου ἐκηδεύθη. Ἐχομεν τὴν μαρτυρίαν ὅχι μόνον τοῦ πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, ἀλλὰ καὶ κάποιου ἄλλου Ρουμάνου διανοουμένου, τοῦ Grigorie Andronescu, ὁ ὄποιος σ' ἔνα σημειωματάριό του, στὸ ὄποιο εἶχε καταχωρῆσει τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ Βουκουρεστίου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀναφέρει καὶ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοπούλου: «1847, Ghenar 19, a răportat în Domnul marele logofăt Athanasie Hristopulo, Dumnezeu să-l odihnească» (1847, Ἰανουάριος 19, ἀναπαύθη ἐν Κυρίῳ ὁ μέγας λογοθέτης Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Θεός νὰ τὸν συγχωρέσῃ)². Τὸ λάθος τοῦ Κορυτζᾶ δυστυχῶς ἔτυχεν μεγάλης κυκλοφορίας, ἡ 29η Ἰανουαρίου ἀναφέρεται σὲ δῆλες τὶς ἐκδόσεις τῶν Λυρικῶν, στὶς Ἀνθολογίες καὶ Ἐγκυλοπαίδειες. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ὑπάρχῃ καὶ στὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἀνδριάν-

scopul Dionisie Romano, primul donator al Bibliotecii Academiei Române ('Ο ἐπίσκοπος Διονύσιος Ρωμάνο, ὁ πρῶτος δωρητής τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας) στὸ περιοδικὸ «Biserica ortodoxă română» ('Ορθόδοξος ρουμανικὴ ἐκκλησία), LXXXII (1964), ἀρ. 11-12, σ. 1121-1152.

1. "Οτι ὁ N. Κορυτζᾶς εἶναι ὁ συγγραφέας τῆς βιογραφίας τοῦ Χριστοπούλου, ποὺ βρίσκεται στὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου «Ἐλληνικά ἀρχαιολογήματα» (Ἀθῆναι, 1853) καὶ ὅχι ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, ὅπως ἔγραψαν μερικοί, βλέπε Nestor Camariano. Despre noua ediție critică a legiuirii Caragea, σελ. 181. Ἀπεφύσισα νὰ δημοσιεύσω τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ Διονυσίου καὶ νὰ τὸν κάμω γνωστὸν στοὺς Ἑλληνας ἐρευνητάς, γιατὶ δὲν γνωρίζω ἂν κανένας δημοσίευσε ἡ ἀσχολήθηκε μ' αὐτὸν τὸν πολύτιμον λόγον.

2. Βλέπε Ilie Corfus, Insemnările Androneștilor (Οἱ σημειώσεις τῶν ἀδελφῶν Ἀνδρονέσκου), Βουκουρέστι, 1947, σ. 108.

τος τοῦ ποιητοῦ, ποὺ δὲν κατωρθώσαμεν νὰ ἴδοῦμεν. "Ας ἐλπίσωμεν ὅτι εἰς τὸ μέλλον ἡ 19η Ἰανουαρίου θὰ λάβῃ τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν στὴν βιογραφίαν τοῦ Χριστοπούλου καὶ θὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ 29η Ἰανουαρίου, ποὺ κυκλοφόρησεν τόσο πολύ.

Μιὰ δεύτερη διαφορὰ βρίσκεται στὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ Χριστοπούλου. Ὁ Διονύσιος τὸν ὀνομάζει Χρῆστον, ἐνῶ ὁ Κορυτζᾶς Ἰωάννην. Τὴν διαφορὰν αὐτὴν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὴν λύσωμεν στὴ μελέτη μας, ποὺ ἔτοιμάζομεν γιὰ τὸν Μακεδόνα ποιητήν.

Τὸ δωδεκάστιχο ἐπίγραμμα, ποὺ ἔγραψεν ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ χαραχθῇ ἐπάνω στὴν πλάκα τοῦ τάφου του, μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Κορυτζᾶν¹. "Υπάρχουν ὅμως μικρὲς διαφορὲς καὶ πιστεύομεν ὅτι οἱ στίχοι ποὺ δημοσιεύομεν, παρουσιάζουν τὸ ἐπίγραμμα στὴν τελευταίαν του μορφὴ².

"Ἐπίσης καὶ τὸ δεύτερο ποίημα ἡταν γνωστὸ στὸν Κορυτζᾶν³. "Αν ὁ Κορυτζᾶς γνώριζε τὸ μονόφυλλον ποὺ κυκλοφόρησε μὲ τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ Διονυσίου, βέβαια θὰ δημοσίευεν καὶ τὴν ἀπάντησιν τῶν φίλων τοῦ ποιητοῦ, τὴν δόπιαν δὲν βρίσκομεν σὲ καμιὰ ἔκδοση τῶν Λυρικῶν τοῦ Χριστοπούλου· ώς φαίνεται ἔμεινε ἄγνωστη στοὺς λογοτέχνας καὶ ίστορικοὺς ἔως σήμερα.

"Απὸ τὸ σημείωμα στὴν ἑλληνικήν, ποὺ δημοσιεύομεν παραπάνω, μανθάνομεν ὅτι ὁ Χριστόπουλος ἔως τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του ἔγραφεν στίχους καὶ ὅτι τροποποίησε τὸ ἐπίγραμμα, ποὺ ἔτοιμασεν γιὰ τὴν πλάκα τοῦ τάφου του, σχεδὸν ἔξι μῆνες πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατόν του.

"Ας περάσωμεν στὴν ἐλαιογραφίαν τοῦ ποιητοῦ, ἡ ὁποία, ώς γνωρίζομεν, ἔμεινεν ἄγνωστη ἔως σήμερα. "Αν ὁ καλλιτέχνης, ποὺ ἔκαμεν τὸν ἀνδριάντα τοῦ Χριστοπούλου στὴν γενέτειρα τοῦ ποιητοῦ, Καστοριά, ἔβλεπεν τὴν ἐλαιογραφίαν, βέβαια ὁ ποιητὴς θὰ παρουσιάζοταν πολὺ καλύτερα καὶ ἡ ἐπιτροπή, ποὺ σχηματίστηκεν γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἀγάλματος, δὲν θὰ ἔχανεν πολύτιμον καιρὸν γιὰ νὰ κατατοπίσῃ τὸν καλλιτέχνην σχετικὰ

1. Ν. Κορυτζᾶ, Ἐλληνικὰ ἀρχαιολογήματα, σ. ροθ'.

2. Ὁ ποιητὴς ἀντέστρεψε τοὺς δύο πρῶτους στίχους, βάζοντας τὸν δεύτερον στὴν θέσιν τοῦ πρώτου, καὶ τὸν πρῶτον στὴν θέσιν τοῦ δευτέρου, τὸν δὲ προτελευταῖον στίχον «Ἄχ! ἄλογη ἀνάγκη», τὸν ἀντικατέστησεν μὲ τὸν ἀκόλουθον: «Ἀνίλεον στοιχεῖον». Ἐπίσης ὁ ποιητὴς ἔκαμεν μιάν μικρὴν διόρθωσιν στὸν πρῶτον στίχον τῆς δευτέρας στροφῆς ἀντὶ «Μ' ἀφάνισες», διώρθωσε: «Ἀφάνισες».

3. Ν. Κορυτζᾶ, ἔ.α., σ. ροθ' - ρπα'. Τὸ βρίσκομεν δημοσιευμένο καὶ στὴν ἔκδοσιν τῶν Λυρικῶν ποὺ δημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Πίκκολος μερικὰ χρόνια πρὶν νὰ πεθάνῃ ὁ ποιητὴς (Παρίσι, 1841). Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ν. Πίκκολου παρουσιάζει μερικὲς διαφορές: οἱ σπουδαιότερες εἶναι ὅτι ἡ κάθε στροφὴ ἔχει μόνον 4 στίχους καὶ ὅχι 5, ἡ δὲ τελευταία στροφὴ διαφέρει διλότελα ἀπὸ τὴν στροφὴν ποὺ βρίσκομεν στὴν ἔκδοσιν τοῦ Πίκκολου.

‘Ο ποιητής Ἀθανάσιος Χριστόπονλος

(Ἐπιτυχές ἀντίγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Johann Frankenberger,
εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἰστορίας τοῦ Βουκονιδεστίου)

μὲ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ ποιητοῦ. Στὴν τριμελῇ ἐπιτροπῇ ποὺ ὅρισεν στὴν Ἀθήνα ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Καστοριᾶς, γιὰ νὰ ἐπιβλέψῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, ἥταν καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀ. Κεραμόπουλος, ὁ ὁποῖος σ' ἔνα γράμμα του ποὺ εἶχε στείλει στὶς 4 Φεβρουαρίου 1928 στὸν θεῖον μου Δημ. Ροῦσσον, καθηγητὴν στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βουκουρεστίου, ἔγραφεν σχετικὰ μὲ τὶς μεγάλες δυσκολίες ποὺ συναντοῦσε ὁ καλλιτέχνης στὴν ἐνδυμασίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ ζητοῦσε τὴν βοήθειαν τοῦ φίλου του συναδέλφου γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἐμφάνισιν τοῦ ποιητοῦ. Ὁ Ρούσσος ἔστειλεν στὸν Κεραμόπουλον ἀρκετές πληροφορίες γιὰ τὴν ἐνδυμασίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῶν βογιάρων τῆς Βλαχίας, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσεν νὰ τοῦ στείλῃ καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοπούλου, ἡ ὁποία δημοσιεύεται σήμερα γιὰ πρώτη φορά.

Ἡ ἐλαιογραφία βρίσκεται σ' ἔναν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ ποιητοῦ, στὸν γνωστὸν ἰατρὸν τοῦ Βουκουρεστίου Marius Georgescu, υἱὸν τῆς ἐγγονῆς τοῦ Χριστοπούλου, δηλαδὴ τῆς κόρης τοῦ Ἰωάννου Χριστοπούλου, τοῦ μοναχογιοῦ τοῦ ποιητοῦ. Ὁ δύδοηκοντούτις Ρουμάνος ἰατρὸς φυλάγει μὲ μεγάλην εὐλάβειαν καὶ ὑπερηφάνειαν τὴν εἰκόνα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐνδιαφέρεται πολὺ γιὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ προπάτορός του.

Ο ἰατρὸς Marius Georgescu μοῦ ἔδωσε μερικὲς πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἐλαιογραφίαν, τὶς ὁποῖες εἶχε μάθει ἀπὸ τὴν μητέρα του. Κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν τὴν εἰκόνα τοῦ ποιητοῦ τὴν ἐργάστηκεν ὁ Βιέννεζος ζωγράφος Johann Frankenberger¹. Ποῦ καὶ πότε δημως τὴν ἐργάστηκεν δὲν γνωρίζομεν. Ἐπῆγεν ὁ Χριστόπουλος στὴν Βιέννην, ἡ δὲ ζωγράφος ἐπισκέφθηκεν τὸ Βουκουρέστι καὶ μ' ἀυτὴν τὴν εὐκαιρίαν γνώρισεν τὸν "Ἐλληνα ποιητὴν καὶ τοῦ ἔκαμεν τὴν εἰκόνα του; Ἡ παράδοσις τῆς οἰκογενείας λέγει δὲν ὁ ζωγράφος ἐπισκέφθηκεν τὸ Βουκουρέστι καὶ ἐργάστηκεν περισσότερες εἰκόνες βογιάρων, μεταξὺ τῶν δύοιων ἥταν καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοπούλου. Ὁ ζωγράφος μᾶς παρουσιάζει τὸν Χριστόπουλον σὲ γεροντικὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἔργον του φαίνεται δὲν ἔγινεν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ. Ἡ ἐλαιογραφία πιθανῶς νὰ εἶχεν τὴν χρονολογίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνη στὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνος, τὸ ὅποιον δημως ἐφθάρη, ὅπως μᾶς ἐπληροφόρησεν ὁ ἰατρὸς Georgescu. Τὸ σημερινὸ μέγεθος τῆς ἐλαιογραφίας εἶναι 1 μ. × 0,75μ. Τὰ χρώματα εἶναι ἀρκετὰ ζωντανά, καὶ ἡ πολυκαιρία δὲν τὰ ἔσβησεν.

Ο N. Κορυτζᾶς δημοσίευσεν μιὰ εἰκόνα τοῦ Χριστοπούλου στὴν ἔκ-

1. Ὁ Frankenberger γεννήθηκε στὶς 3 Ἀπριλίου 1807 καὶ πέθανε στὶς 30 Ἀπριλίου 1874. Ἐργάστηκε διάφορες εἰκόνες πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ Ἐλλήνων ἐμπόρων τῆς Βιέννης· βλέπε U l r i c h T h i e m e, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, XII, Leipzig, 1916, σ. 380-381.

Oἰκία ἐν Καστορίᾳ ἐν ᾧ ἐγεννήθη ὁ ποιητὴς Χριστόπουλος

δοσιν τῶν Λυρικῶν, ποὺ ἔξεδωκεν στὸ Παρίσι στὰ 1833 (τόμος Α', σελ. 114), ἡ ὅποια παριστάνει τὸν ποιητὴν νεώτερον καὶ μὲ μιὰ ἐνδυμασία περίεργη, μὲ λαιμὸν γυμνόν, χωρὶς δηλαδὴ ὑποκάμισον καὶ χωρὶς γένεια, τὰ ὅποια συνήθιζαν πολὺ οἱ Ρουμάνοι βογιάροι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Μὲ τὴν δημοσίευσιν τῆς αὐθεντικῆς εἰκόνος τοῦ Χριστοπούλου πιστεύομεν ὅτι θὰ παύσουν οἱ ἐκδότες τοῦ Μακεδόνος ποιητοῦ νὰ δημοσιεύουν εἰκόνες ἄλλων προσώπων καὶ νὰ λέγουν ὅτι εἶναι τοῦ Χριστοπούλου, ὅπως ἔκαμε δὲ Θ. Κ. Παπαθωμᾶς, στὴν μακεδονικὴν ἔκδοσιν τοῦ 1931¹, ὅπου βρίσκομεν τὴν εἰκόναν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Γκίκα, μὲ τὴν λεζάντα: «Ο Χριστόπουλος Καμινάρης! Ο Θ. Κ. Παπαθωμᾶς βρῆκε τὴν εἰκόνα τοῦ Γκίκα στὴν παρισινὴν ἔκδοσιν τοῦ Ν. Πικκόλου (1841), ἀλλὰ δὲν παρατήρησεν ὅτι ὁ ἐκδότης ἔξηγει στὸν πρόλογόν του γιατί ἔβαλεν τὴν εἰκόνα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας: «Ἐπροτάξαμεν μόνον τὰ μεταγενέστερα ποιήματα, ώς φύσει παρακολουθοῦντα τὴν εἰκόνα τοῦ ἐμπνεύσαντος αὐτὰς Ἡγεμόνος, μὲ τὴν ὅποιαν στολίζεται ἡ παρούσα πρώτη κατ' ἀλήθειαν ἔκδοσις τῶν Λυρικῶν» (σελ. Η').

Τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ δώσαμεν παραπάνω ἀποτελοῦν μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὴν γνώση τοῦ βίου τοῦ Μακεδόνος ποιητοῦ.

ΝΕΣΤΩΡ ΚΑΜΑΡΙΑΝΟΣ

1. Ἀθανασίου Ἰωάννου Χριστοπούλου, λυρικοῦ ποιητοῦ, Τὰ σωζόμενα ἄπαντα, Θεσσαλονίκη, 1931, τόμος Α', σ. 27.

RÉSUMÉ

Nestor Camarinos, Un sermon funèbre inconnu pour Athanase Christopoulos et un portrait inconnu aussi du poète.

L'auteur publie un sermon funèbre inconnu, prononcé le jour même de l'enterrement à Bucarest du poète grec Athanase Christopoulos, par un éminent prélat roumain, le protosyngèle Denis Romano, plus tard évêque d'Argeș.

Le sermon en question, qui a été publié pour la première fois à Bucarest sur feuille-volante en langue roumaine, contient des renseignements biographiques sur Christopoulos. Comme le protosyngèle était un des amis intimes du poète il nous donne de précieuses informations tant sur ses études que sur son activité. Ces renseignements biographiques sur Christopoulos voient le jour pour la première fois dans le présent article. D'ailleurs le sermon est accompagné d'un épigramme en grec, que Christopoulos lui-même avait écrit pour qu'il fut gravé sur sa tombe, ainsi que de certains autres vers qu'un des amis du poète avait composé en réponse à ses pensées.

L'auteur publie aussi un portrait inconnu de Christopoulos, peint par Johann Frankenberger, peintre célèbre viennois. Ce portrait resta inconnu aux éditeurs des poésies de Christopoulos, ainsi qu'à l'artiste qui sculpta la statue du poète macédonien, érigée en son honneur dans sa ville natale Castoria.